

Árva Bethlen Kata fonalas munkái.

Árva Bethlen Kata munkásságát és egyéniségét, kora magyar művelődésében elfoglalt helyét és jelentőségét már sokan és sokféle szemszögből tanulmányozták és méltatták. Ismerjük őt mint orvost és mint könyvgyűjtőt, mint egyházalapítót és a szegények gondviselőjét, a tudomány, irodalom pártfogóját és imádságok szerzőjét, mint ügyes, takarékos gazdasszonyt és cselédeinek igazságos úrnőjét, mint a világi javak megvetőjét, s ugyanakkor mint a jogaiért küzdő és javait védő nagyasszonyt. Árva Bethlen Kata lelki képének megrajzolása, e sokféle, s látszólag egymásnak ellentmondó tulajdonság indítékainak felderítése és egyéni harmóniába való illesztése még szakavatott biográfusra vár. Mielőtt azonban erre a feladatra bárki vállalkoznék, nem szabad figyelmen kívül hagynia e páratlanul gazdag egyéniség egy eddig kevésbé méltatott oldalát: művészi tevékenységének megnyilatkozását, mely fonalas munkáiban (kézimunkáiban) öltött testet. Ily irányú tevékenységéről nemesak levelei tanúskodnak, hanem — s tanulmányaink szempontjából ez a fontos — ránk maradt munkái is. Minden jel arra vall, — s ezt adataink is bizonyítják, — hogy a fennmaradt munkák csak csekély töredékei annak, amelyek házában, felügyelete alatt és útmutatásai szerint készültek, s amelyeknek elkészítésében bizonyára magának is része volt. Árva Bethlen Kata kézimunkái azonban, mint látni fogjuk, nemesak az ő ízlését, mesterségbeli tudását, művészi elgondolását jellemzik. E munkái, mint egyéb ténykedései is, a XVIII. század első felének szellemi arcát, az akkori Erdély úri társadalmának jellemző vonásait tükrözik. Mint ilyenek, nemesak őreá, hanem Erdély felső társadalmi osztályának ízlésirányára is világot vetnek.

Árva Bethlen Katának azok a máig fennmaradt hímzései, amelyek felkutatnunk sikerült, református templomok úrasztali készületeiként szerepelnek ma is. Művészi értékükön és személyes kapcsolatokon kívül művelődéstörténeti értékük azért is, mert megvannak — részben — a reájuk vonatkozó egykorú leltári feljegyzések is. Az eredeti feljegyzéseknek, s a fennmaradt hiteles tárgyaknak egybevetésével ezúttal elsőízben van módunk arra, hogy a régi tárgyi, technikai műszavak jelentését, mibenlétét kétséget kizáróan megállapíthassuk.

Naplójában Árva Bethlen Kata nem tesz említést kézimunkáiról. Ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen tudjuk, hogy tudománypártoló munkásságáról is époly keveset szól, mint jótéteményeiről. Tapintata,

szerénysége készíti erre, — pedig bizonyos, hogy sok időt, gondolatot szentelt ennek a tevékenységnek is, mint egyéb, naplójában alig említett munkásságának. Csupán 1727-ben kelt egyik rövid feljegyzése utal fonalas munkáira: „Az Eklésiában Isteni Tisztelethez meg-kivántató Eszközöket szerzettem... Úr' Vatsorája' ki-szolgáltatásában szükséges dolgokat készítettem...” — írja az általa alapított hévízi egyház felszereléséről. Hogy itt valóban textilis felszerelésről s általa készített munkákról van szó, alábbi fejtegetéseinkből fog kiderülni. Sajnálatos, hogy e terítőknek s más kézimunkáknak házában való készüléséről naplójának egyetlen sorában sem szól. Ilyen feljegyzések világot deríthettek volna a kézimunkák készülésének számos körülményére, műhelytitkára.

Hogy Bethlen Kata házában sok kézimunka készült, azt elsősorban rokonaihoz írt leveleiből tudjuk. Rokoni kérésre, szívességből sok finom hímzés készítését vállalta el. Az a tény, hogy rokonai őt kérték meg e munkák elkészítésére s a kivitelezés módját is reá bízta, arra vall, hogy Bethlen Kata a hímzések kiváló ismerőjének hírében állott. Ezt elsősorban nyilván a saját szükségletére készített munkáknak köszönhette. Ezek mind minőségben, mind számban egyaránt jelentősek lehettek, ha Bethlen Katát már 29 éves korában szaktekintélynek ismerik e téren. Csak a maga munkáinak kiválósága indíthatott másokat is arra, hogy őt kérjék meg a lakodalmi kendők, keszkenők hímzettetésére, abroszok, miegymás megszövetésére. Mikor 1729-ben egyik rokonának, Teleki Sándor Judit leányának, lakodalmára készülődnek, Bethlen Katát kérik meg a lakodalmi keszkenők, asztalterítők és ajándékkendők elkészítésére. Ő az, aki megmondja, hogy melyik fajtából kinek s milyen kendő szükségeltetik, hogy erre vagy arra a célra készülő keszkenők milyen anyagból legyenek. Egész kis lakodalmi etikett-leírást kapunk abban a levelében, amelyben Teleki Sándornak — nyilván tanácskérésére válaszolva — így ír:

„Ami a keszkenők dolgát illeti, én úgy tudom, hogy szkófiomos keszkenő kívántatik násznagynak, vőfélynak s az két örömondónak. Gazdának is, mikor idegen fő gazda vagyon, de mikor atyafi az főgazda, olykor nem szükség. Selyemmel és arany vagy ezüst fonallal varratt keszkenők mennyi kívántatik, bizonyosan nem tudom. Asztalnoknak, pohárnoknak kívántatik olyan. Tálfogókat is mennyi kívántatik, én bizony nem tudom, mert én afféle dolgokban keveset forgottam. Mindazáltal úgy gondolom, hogy az mennyi asztal lészen, az szerint lészen az tálfogó is. Házi vászonból volt most az kékesi is, vagy két asztalra vékonyabbak voltak, az többire pedig csak afféle közönséges volt; a kinek is két singit egy-egy máriáson megvehetni.”¹

E sorok magyarázatul szolgálnak a régi hagyatéki- és hozomány-leltárainkban oly nagy számban szereplő hímzett keszkenők használatára vonatkozóan. De kitűnik az is, hogy a lakodalmi tisztségeket betöltők — szerepük fontossága, rangja szerint — különbözően hímzett

¹ Ez, s minden egyéb, forrásmegjelölés nélkül közölt idézetünk a Szádeczky Kardoss Lajos szerkesztésében megjelent *Széki gróf Teleki József özvegye bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése* c. könyvből való. (Megjelent Budapesten, 1923-ban.)

keszkenőket kaptak: a szkófiomos kendőket, mint anyaguk miatt legértékesebbeket, a lakodalom legfontosabb tisztségeit betöltőknek jutatták, a selyemmel varrottak ezeknél kevésbé becsültek lehettek, s az arany- és ezüstfonállal kivarrottakkal körülbelül egyértékűek. A tálfogó bizonyára a tálak felszolgálásakor használta a kendőt, nyilván oly módon, hogy kezére terítve, erre helyezte a tálat. Így az ugyancsak tálfogónak nevezett kendő lecsüngő szélei jól látszottak s bizonyára ezért voltak hímzéssel díszesek. Ugyane levélben Bethlen Kata a kendők elkészíttetésére is felajánlja szolgálatait.

„Az mi csodás formáim nékem vagynak, — írja, — én bizony tartom szerencsémnek, ha az uramnak, Sógor uramnak, szolgálhatok vélek, minthogy én nékem felesen vannak varróim. Én bizony tiszta jó szívvel varratok, ha az Úrnak, Sógor uramnak is úgy tetszik. A keszkenyőknek is javallanám ... csak patyolatot venni; mind olyan szép. Nehogy gyolcsat, nem is kaphatni. Más az, hogy több szkófiom és munka kívántatik hozzája. Én mikor benn voltam Szebenben, az szkófiomnak singjét nyolc forinton és az fejéret hétnél alább meg nem vehettem az örményektül.“

E sorok érdekes adalékkal szolgálnak az akkori hímzések készítmódjának ismeretéhez. A „forma“ elnevezés a hímzés mintázatára vonatkozik, s úgy értendő itt, hogy Bethlen Kata a néki meglévő minták szerint szívesen hímeztet. Ezeket a „formákat“ bizonyára papírra másolva őrizték, s adandó alkalomkor erről másolták a hímzendő vászonra. Minthogy a XVIII. század első felében nagy számmal maradtak ránk négysegletes vászonkendők, nem nehéz a Bethlen Kata által említettekről annyit mondanunk, hogy ezeknek hímzésdíszje a négy sarkon, ezenkívül esetleg még a négy oldal közepén (a szegély mentén) volt, s egy-egy virágdíszítmény lehetett. A díszítmények illetően való elrendezése általános volt, s a mintázatban sem volt lényeges különbség, mert mindég valamely egyszerűbb vagy díszesebb, az akkori modorban stilizált virágág, viráginda volt a minta. A „varrók“, akikről Bethlen Kata szól, a nála alkalmazásban lévő hímzők voltak, s úgy látszik, hogy ilyeneket nagyobb számban, s állandóan tartott házában. A XVI. századtól fogva bőséges adataink vannak főúri háztartásokban állandó alkalmazásban lévő mindkét nembeli varrókról. Arról is tudunk, hogy az ügyesebb varrókat egymásnak kölcsönözték az úri asszonyok, vagy pedig maguk készíttették el rokonok, jóismerősök számára a hímzéseket. A nehezebb anyagra, bársonyra, selyemre, posztóra készülő hímzsműveket a férfi-varrók kezére bízták, a nők a vászonra dolgozott könnyedebb hímzéseket készíttették. Így lehetett ez Bethlen Kata házában is. A ránk maradt korabeli keszkenők alapanyaga lengébb vagy erősebb szálú és sűrűbb vászon. Bethlen Kata patyolat vételét ajánlja, amin a vékonyabb, szinte áttetsző finomságú anyagot értették. A kevésbé szép és becses gyolcs, úgy látszik, nem felelt meg az ő nemes, kifinomodott ízlésének. A patyolat használata — mint az idézett sorokból értesülünk, — fényűzést jelentett nemcsak az anyag értékesebb volta miatt, hanem azért is, mert drágább hímzőfonalat s több, azaz aprólékosabb munkát igényelt. Szkófiomnak az

aranyból és ezüsből vékonyra húzott — akkori szóval „vont“ — fém-sodronyt neveztek, amit hímzésekhez általánosan használtak, török munkák mintájára. Többnyire Keletről, Törökországból hozták be már a hódoltság idején, de divatja azután is még sokáig fennmaradt. Bethlen Kata idejében is Kelet felől hozhatták a szkófiomot; erre vall, hogy örmények kereskedtek vele még akkor is. A szkófiomtól különbözött az ugyancsak hímzésekhez használt arany- és ezüstfonál, amely selyembélre sodort hajszálvékony fémlemez volt. Az arany-szkófiomot „sárgá“-nak, az ezüstöt „fehér“-nek nevezték.

Teleki Sándor, úgy látszik, szívesen fogadta Bethlen Katának a hímzések elkészítésére vonatkozó ajánlatát, mert a nagyasszony későbbi leveleiben lelkiismeretesen elszámol a vásárolt anyag és hímzőfonal áráról, s a hímzések készülésétől.

„... parancsolatja szerint arany és ezüst fonalakat vettem itt... — írja ugyanebben az évben Kolozsvárról. — A keszkenőket is szüntelen varrattatom és igyekszem mentől hamarébb elvégzetetni.“ Később így ír: „... most egészen nem tudósíthatom az arany és ezüst fonalak iránt, mivel nem tudom még mennyi mégyen az keszkenőkre. Az három szkófiomos keszkenő már készen van. Már az negyedikhez akarok fogatni, csak hogy kevés maradt meg az szkófiumból; kivált a sárgából semmisen... A sárgának levelét vettem volt nyole forinton, a fejrnek levelét hét forinton...“

Kitűnik ebből, hogy a lakodalmi keszkenők négye arannyal és ezüsttel volt „elegyesen“ hímezve, ahogy a kétféle fonallal keverten dolgozott munkákat régen nevezni szokták. A szkófiomot, úgy látszik, nemcsak súlya szerint árulták, hanem csomagonként is. Mert a „levelenként“ való árúsítás nyilván ezt jelenti.

Érdekes vizsgálódásaink szempontjából Bethlen Katának az a levele is, amelyben e munka elvégeztéről a maga lelkiismeretes, körültekintő modorában így ír:

„Én az Úr, Sógor uram parancsolatja szerint az 23. keszkenyöket megvarrattam úgy, mint az öt szkófiomos keszkenyöt, nyole karmasin selymest, tíz tengerszín selymest. A szkófiomos keszkenyőknek magam vettem az patyolatját, minthogy az Úr, Sógor uram is így kívánta, mely is meg nagyon cédulázva. Az Úr, Sógor uram küldött volt hozzája három levél szkófiomot, melyben is több volt az fejr, mint az sárga, de ezek elég nem lévén, az öt keszkenyölöz, — noha bizony magam szorgalmatosan gondot viseltem reá, hogy vesztegetés benne nem volt, — vettem magam hozzája egy levél sarga szkófiomot, melyet is alább meg nem vehettem nyole magyar forintnál. A két keszkenyőnek pedig patyolatját vettem 3 forinton és hatvan pénzen. Az nyole karmasin-selyem keszkenyöhöz és az 10 tengerszín selyem keszkenyöhöz... én vettem norinbergai arany én ezüst fonalat.“

Látjuk ebből, hogy a szkófiomos kendőknél kevésbé becses, selyemhímzéses kendőkhez németországi arany- és ezüstfonalat használtak. Az e korból ránkmaradt keszkenők azt mutatják, hogy a selyemhímzés mellett, azaz vele együtt, aranyat és ezüstöt is használtak. Ugyancsak a ránk maradt darabok tanúsítják, hogy a legkedveltebb szín a borvörös volt, mint az alábbiakból kitűnik, az, amelyet

Bethlen Kata e levelében karmasin-nak nevez. Gyakoriságát tekintve, utána rögtön a mély kékeszöld selyemmel hímzettek következnek, bizonyára az itt tengerszínűnek nevezett fonállal varrottak. Régi úri hímzéseinken két szint a legritkább esetben használtak keverve. Rendszerint egyetlen szint alkalmaztak csak egy-egy terítő hímzésénél, de arany- vagy ezüstfonállal (néha mindkettővel is) keverték. Bethlen Kata idézett leírása is ilyen színhatású keszkenőkre vonatkozik.

Férfi-varró már leánykorában is állott Bethlen Kata szolgálatában. Egy 1716-ban közte és testvérei között létrejött osztozás szerint öneki adták „Varró, alias Timár Jancsit varrónak”.² Később, cselédei sorában említ egy „Varró Bukur” nevűt. Rokoni Bethlen Kata házába küldötték varróikat tanulni, bizonyára, mert ott kiváló oktatásban volt részük. Erről tanúskodik Bethlen Katának egy 1731-ben Teleki Sándornénak írt levele:

„A mely varróinast nékem az Asszony adott volt, melynek is nyáron mult esztendeje, az elszőkött volt... varrásra semmiképpen nem vehetni. Újabban is el akart szökni, hogy varrásra fogták... látni való dolog, hogy nem varróinak való.” Ugyancsak neki írja egy másik varró-inasról: „Rosz-szaság ugyan olyan vagyon benne, hogy én bizony nem remélem, hogy soha varró lehessen belőle.”

Hogy ezek, s az ezeknél jobb munkát végző „varrók” Bethlen Kata házában milyen munkát végeztek, mivel foglalatoskodtak, nem tudjuk biztosan. Sem Bethlen Kata naplójában, sem leveleiben erről nem szól. Csak a házában készült hímzésművekből következtethetünk arra, hogy ezt „varrói” dolgozták. Erre találunk utalást egyik — nyilván szintén tanácskérésre válaszoló, rokonához írt — levelében.

„Ami a székvarró bécsi szőr dolgát illeti, mértékkel azt nem szokás adni, hanem kötésenként, amint onnan fejül hozzák... A színeknek vétele pedig abban áll, amint az ember szereti. Az én sorostélyi székeim, nem tudom, látta-e az Úr, Sógor uram vagy nem, csak négyféle színnel vagynak varrva: testszínnel, meggysszínnel, zölddel, krispan (= grünsan) színnel, de egy-egy színen. Én egy-egy kötés szőrt értek. A kercesorai székeim pedig hatféle színnel vagyak: testszínnel, zölddel, karmasinszínnel, ékszínkéssel, narancsszínnel, hamúszínnel. De amint feljebb is írtam, minden színen egy-egy kötés szín értetik, amint sátronként szokták árulni. Csak éppen arra vigyázzon az Úr, Sógor uram, hogy a kicsodás színüket veszen egyféle színt egy néhány kötéssel kell venni, mivel ha hozzá kezdenek, nem mindenkor tanál az ember egyféle színt.” Ezekről a hímzett székeiről egynéhány évvel később írott levelében is szót ejt: „...én nékem sehol faszékeim nincsenek, mivel mind posztós, varratos székeim vannak.”

Ezek alapján fel kell tételeznünk, hogy Erdélyben akkortájt még főrangú helyen is elég ritka lehetett a kárpitozott bútor, s inkább a párnázatlan faszékek, fapadok voltak általánosak. Bethlen Kata ebben is előljárt a korszerű, nyugateurópai bútorfélének házában való

² Egykorú másolat a széki gr. Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárában: Diplomatika osztály, 801. sz.

meghonosításával. Külföldön, nevezetesen Francia- és Olaszországban, ekkor már jóideje divatoztak az olyan karosszékek, amelyeknek támlája és ülése gazdagon hímzett volt. A hímzéshez felhasznált szőr (nyilván gyapjú) fonál színeiről részletesen értesülünk, s annál sajnálatosabb, hogy a hímzés mintázataról nem tudunk meg semmi közelebbit. Ha Bethlen Kata külföldi mintakép után dogoztatta székeinek hímzését, akkor az ott általános „gros point“ és „petit point“ technikával készült, gazdag barokkos virágindás keretbe foglalt figurális dísz adta a mintát. Alig hihető azonban, hogy Bethlen Kata, annyi gondos és részletes útbaigazítás után, amellyel a fonál színeinek kiválasztásáról, a vásárlás módjáról, stb. „szolgált“, egy szóval se emlékezzék meg a hímzendő mintáról, különösen, ha annak meglehetősen bonyolult volta szükségessé tesz valamely pontosan másolható mintaképet. Levelének az a része, melyben azt mondja, hogy székei négy- vagy hatféle színnel varrottak, „de egy-egy színen“, azt is jelentené, hogy minden széket más-más színnel, de mindeniket csak egyféleképpen hímztek ki. Ilyen, egyszínűen hímzett, mintázatlan székek létezéséről azonban nincsen tudomásunk. Határozott választ Bethlen Kata hímzett székeinek mintázatára tehát nem adhatunk, — kivéve, ha maguk a tárgyak nem adják meg a választ. Alig hihető ugyanis, hogy az elmúlt alig 200 esztendőnyi idő elég lett volna ahhoz, hogy valamennyi elpusztuljon, hiszen Kerczesorában is, Soros-télyban is volt belőlük. Hátha előkerül még, legalább mutatóba, egy is. Bethlen Katának férje halála után a Teleki-családdal kötött megállapodása felszorolja mindazon javait, amelyek felett ő maga rendelkezik, s amelyek majd halála után gyermekeire szállanak. Ezek között említetnek „varratos és posztós székei“ is.³

Az Árva Bethlen Kata házában készült fonalas munkák sokféleségére jellemző, hogy nemcsak női és férfi-varrók, hanem gombkötők és takácsok is voltak nála alkalmazásban, s e mesterségek megtanulására is öhozzá küldték rokonai az inasokat. Egyik rokonának „kard-szíjnak valót“ küld, melyről megjegyzi, hogy „magam szőttem“, s melyen nyilván valami gombkötőmunkával készült szalagfélélet kell értenünk, legalább is erre vall a közelmúlt népi megrendelőknél dolgozó gombkötőinek gyakorlata. Rokonaihoz írt leveleiben oly részletességgel tárgyalja egy s más szövés-technikai probléma megoldásának lehetőségeit, hogy bizonyosra vehető: ő maga is kiválóan értett a szövéshez.

„...amely fonalat ő keglme kezembe küldött volt, hogy feliből gyolcsot, feliből asztal keszkenőknek valót szótessek ...felettébb gyenge, annyira, hogy éppen nem választhattam a fonalak közül többet, hogy megvettethetem volna, hanem csak éppen akit megszóttettem. Bé-verní az is jó lenne...“ írja.

Jól ismerte a vászonfélék szövésénél használatos mintákat is, sőt ezekből mintakönyvet is tartott.

³ U. o. Diplomatika osztály, 6414. sz.

„Csak tudjon a takácsom azon formához, melyet ő kglme küldött. De az ő könyvében olyan spárga forma nem lévén, alig remélhető, hogy első munkában alkalmas munkát vihetne végbe... megparancsoltam, hogy magaméből azon formára tegyen fel és próbálja meg...“

Szövésbeli jártasságára vallanak leveleinek e részletei is:

„...meg szöttetem... akár erre a formára, akár pántlika nélkül más formára, mivel erre a pántlikás formára többet nem tudnak... Ennekem úgy tetszik, ez a pántlikás formára szőtt abrosz és asztalkeszkenő felettébb tartótlan...“

Hogy a „spárga forma“ és a „pántlika forma“ milyen szövés-mintázatra vonatkozhatott, ma már eldönteni nem tudjuk, de a ma élő erdélyi népi szövés minta-elnevezések alapján beleszótt sávot, csíkot jelenthetett akkor is. Nemcsak vászonfélét szöttek Bethlen Kata házában, hanem, erdélyi szokás szerint, gyapjúholmit is: pokrócokat, csergéket. Erre enged következtetni naplójának egyik mondata, melyben a házában pusztító tűzvész által veszendőbe ment javait sorolja fel.

Bethlen Kata a textilfélék előállításában, úgy látszik, más téren is nagy gyakorlattal, ügyességgel s nem utolsó soron kiváló ízléssel rendelkezett. A női ruházat kérdéseiben is otthonos volt, s rokonai a menyasszonyi fejék elkészítésére is őt kéri meg.

„Én most újobban az Úr parancsolatja szerint, vettem három forint ára cerdelt.^a Mennyi léssen ebből, én nem tudom, mert én affélét soha nem csináltam. Mindazonáltal, ha megmarad is benne, az úr nem vallja kárát, mert ha fehér gyertyák lésszenek, fejér koszorú közé mind jó lesz“ — írja a viaszvirág-koszorúval kapcsolatosan.

E sorok érdekesen jellemzik az akkori idők női divatját: a menyasszony ruhájának színben egyeznie kellett a gyertyák színével.^b Bethlen Kata a saját számára is igyekezett megszerezni minden neki tetsző új formát, mintázatot. Egy magyarországi divatú s Erdélyben nyilván ismeretlen pártá-forma iránt háromszor is intéz kérést egyik rokonához.

„Itt benn létében láttam kedves menyem-asszonynak oda-ki való módra készített pártáját. Ha kihajtogatva vagy leírva nékem ő kglme formáját kezemhez küldené, igen szépen megköszönném...“ — írja.

Tehát lerajzolva, vagy méginkább rézsodronyból elkészített vázát kéri.

Ezek a Bethlen Kata leveleiből való adatok azonban csak gyér világot vethetnek fonalas munkáinak valódi mibenlétére. Világi használatra szánt munkái közül mindezideig egynek sem sikerült nyomára

^a V. ö. Gombocz-Melich: *Magyar Etymológiai Szótár*: „cëndély“.

^b Azt is látjuk a fentiekből, hogy a menyasszonynak fehérbe való öltöztetése ekkor még nem volt szabály. Úgy látszik, csak ekkor kezdett divatba jönni. Régebben színes ruhát viseltek a főrangú erdélyi menyasszonyok, mint ahogy Apor Péter emlékezőseiből tudjuk.

akadni.⁶ De ha valamennyi munka, amelyről itt szólottunk, mindmáig fennmaradt volna, az sem nyújtana még hozzávetőleges képet sem ezirányú munkásságáról. Ezeknél sokkal többet mondanak azok a hímezsművei, amelyekről itt egy szóval sem emlékezik meg, s amelyeknek szépsége, technikai tökélye és bámulatos sokfélesége ma is csodálattal tölt el. Mindezek református templomok úrasztali készületeiként maradtak ránk.

Mint egyházának buzgó leánya, Bethlen Kata nemcsak az általa újonnan alapított templomokat látta el felszereléssel, hanem bőséges ajándékokat juttatott már fennálló eklézsiáknak is. Ezirányú tevékenységéről mondja Bod Péter a róla szóló halotti beszédében:

„... Némelly Ekklesia az Úr asztalára
Nem teheté szerét annak abroszára,
Vagy ahoz illendő ezüst Pohárára,
De adott az özvegy JÉsussa számára.
Erdélyben két tiznél többnek adakozott,
Magyar-országra is jósága ki hatott,
Segített még ott is sok Ekklesiákat...“

A Bethlen Kata e patrónai tevékenysége óta elmúlt alig 200 esztendő, sajnos, az egyházi ingó műemlékekkel szemben tanúsított közöny és nemtörődömség, s gondozásuk, karbantartásuk hiánya miatt elegendőnek bizonyult arra, hogy régi hímezsművészetünk e legbecsebb emlékeinek nagy többségét pusztulásra kárhoztassa. A Bod Péter által szinte számszerűen felemlített (s éppen ezért szavahihetőnek tekinthető) húsz egynéhány erdélyi református egyház közül ma mindössze három vagy négy őrzi Bethlen Kata textilis készületeit,⁷ a magyarországiak közül pedig csak egyetlenegyben sikerült ilyen emlékeket megtalálnunk.

Bethlen Kata egyházi hímezsműveit kutatva, eredménytelenül kerestünk ilyeneket Kolozsvárt és Nagyszebenben, ahol gyakorta fordult meg, hosszabb-rövidebb tartózkodásra. Úgy látszik, ezeknek az egyházaknak sohasem ajándékozott a Patróna textiltételét, mert feltehető, hogy különben itt fennmaradtak volna. Ifjú éveinek színhelyén, Bonyhán és Fintaházán sem maradt fenn semmi ilyen emléke. Minthogy már leánykorában is nem egy tanújelét adta hitbuzgóságának, feltehető volna, hogy ezen egyházaknak úrasztali terítőket adományozott. Annál inkább feltehető ez, mert családjában szokásban volt az ilyenfajta adakozás: az egyházmegyei levéltárak feljegyzései szerint Nagyteremi templomát Bethlen Kata nagyanyja: Árva Fekete Klára látta el úrasztali terítővel, edényekkel; édes-

⁶ Ehelyütt mondok köszönetet gróf Bethlen Györgynének, aki kérésemre a Bethlen és Haller grófi családok körében volt szíves Bethlen Kata kézimunkái iránt tudakozódnai, — sajnos, ezideig kézzelfogható eredmény nélkül.

⁷ Az erdélyi református templomok Bethlen Kata adományozta hímezsműveit, s a reájuk vonatkozó feljegyzések felkutatását *Haász F. Rezső* tanítóképző intézeti tanár és *dr. Darkó Ákos* egyházkerületi előadótanáncsos uraknak köszönhetem.

anyja, Bethlen Sámuelné pedig egy selyemmel varrott abroszt aján-dékoz a bonyhai egyháznak.⁸ Bethlen Kata leánykori adományát, egy ezüst kenyérosztó tányért és egy aranyozott ezüst talpas poharat, amelyet 1715-ben és 1716-ban ajándékozott a fintaházi templomnak, a nevezett egyház ma is kegyelettel őrzi.⁹ Terítóket, úgy látszik, sem ennek az egyháznak, sem pedig a bonyhainak nem juttatott, mert kü-lönben ezeknek, legalább is feljegyzésekben, nyoma lenne.

Nemcsak hajadonkorából, de első házasságának sok megpróbál-tatással telt idejéből sem maradtak fenn Bethlen Kata egyházi ado-mánynak szánt fonalas munkái. Ennek oka talán részben az, hogy első férje házában, teljesen katolikus környezetben, erre nem is nyí-lott alkalom, református templom nem is lévén otthona közelében.

A református egyházak nagy Patrónájává Bethlen Kata Teleki Józseffel való második házassága idején válik, amikor is lelke nagy boldogságára, férjével egy hiten dícsérhette Istent. Templomi haszná-latra szánt legkorábbi hímzésadományáról egy 1727-i feljegyzésből értesülünk. Állandó lakóhelyén, Olthévízen, ő hívja életre az első refor-mátus egyházat, s ennek az évek folyamán nemcsak buzgó pártfogója, hanem bőkezű adakozója is marad. Utóbbi tevékenységéről tanúsko-dik naplójának fent idézett, ugyancsak az 1727-es évből való néhány-soros feljegyzése is. Ebben az esztendőben írja össze a kicsiny hévízi eklézsia első lelkésze, Vásárhelyi János, a Bethlen Kata adományairól való lajstromot. Ebben, a bennünket érdeklő tárgykörből, a textilis fel-szerelésekről, a következő adatokat találjuk:¹⁰

„Találtam itt ide jövetelemkor... Egy gyöles abroszt, mely köröskör-nyül és a közepin két renddel sok színű selyemmel és arany fonallal varrott virágágakkal meg nagyon cifrázva, a széle karmasin-selyemmel hányva... Egy potyolat asztal-keszkenyőt, melynek körülötte nagyon egy tenyérnyi szélességű fejrő kötés. Találtam egy asztalra való dufla szőnyeget is.“

E feljegyzésből kitűnik, hogy a tárgyak már a lelkész odaérkezte-kor az egyház használatában voltak, tehát még abból az időből valók, mikor a hívek csekély száma miatt az eklézsiának állandó lelkésze nem volt. A hévízi egyház e legrégebbi leltárában említett terítők közül egy sem maradt fenn napjainkig. Így tehát e veszendőbe ment hímzésemlé-kekről csak a hasonló, egykorú munkákkal való összehasonlítás útján alkothatunk magunknak némi képet. A szűkszavú leltár különbséget tesz patyolat- és gyöles-terítők között, tehát nyilvánvaló, hogy kétféle anyagból — finomabb és erősebb vászonból — valók voltak. Az első-ben említett terítőt nyilván nagyobb mérete miatt nevezi a leltár abrosz-nak. Díszítését a 13. ábrán bemutatott gyulafehérvári terítő szerint való-nak gondolhatjuk, amelynek szélén s közepén két csíkban

⁸ Kovácsi Albert bonyhai ref. lelkész szíves közlése.

⁹ Nagy Béla fintaházi ref. lelkész szíves közlése.

¹⁰ Ezt, valamint a hévízi egyház egyéb, itt közölt leltári adatait *Biró György* olt-hévízi ref. lelkész volt szíves az egyház feljegyzéseiből számomra kimásolni. Később ezek nyomtatásban is megjelentek Nagy Lajos közlésében: *Adatok Bethlen Kata élettörténetéhez* címen (Református Szemle 1938. évf. 545. s. k. 1.).

„virágágakat“ helyezett el a hímző. A hímzéshez többszínű selymfonalat használtak, aranyszállal keverve, legszélről pedig egy keskeny borvörös selyemmel dolgozott csík szegélyezte a terítőt. Régi leltárainkban gyakran találkozunk a „hányt, hányva“ megjelölésekkel. Kézi-munka-műszöbéli jelentésére a régi hímzésekkel való egybevetés s a népnyelvi használat ad felvilágosítást. Régi úrihímzéseinket többnyire egy-, vagy többszínű selyemmel sűrűn varrt egyenes csík szegélyezi, mintegy szélbefoglalásként. Az ilyen egyenes, sűrű sorban hímzett szélbefoglalásokat a nép helyenként — így Kalotaszegen is — mindmáig „hányásnak“-nak nevezi.¹¹ A leírásban szereplő patyolat asztal-keszkenő ennél az abrosznál kisebb, finomabb anyagú és hímzészínek nélküli lehetett. Egyedüli dísz a szélét körülvevő fehér „kötés“ volt. A „kötés“ műszó kézimunkabeli jelentése igen változó¹² s használatának pontos meghatározásában megint csak figyelembe kell vennünk régi hímzésemlékeinket. Minthogy Bethlen Katának egy későbbi adománynán, — mely mindmáig fennmaradt — vetélt (vert) csipkét nevez az egykorú leltár „kötés“-nek, kétségtelen, hogy itt is az akkoriban oly gyakori fehér vetélt csipkét kell a tenyéryi szélességű „kötés“-en értenünk. Az asztalra való „dufla szőnyeg“ bizonyára nem a mai nyelvhasználat szerinti csomózott, vagy szőtt szőnyegfélélt jelentette. Ugyane korból való egyházi leltárak gyakran említenek selyemből, bársonyból, vagy posztóból való úrasztali szőnyegetek, közöttük olyanokat is, amelyek bélelték.¹³ A hévízi leltár „dufla“ jelzője is arra enged következtetni, hogy az említett anyagok egyikéből való, bélelt terítőt kell itt a „szőnyeg“-en értenünk, bár lehetséges, hogy a „dufla“ szónak már akkor megvolt mai erdélyi „kitűnő, kiváló“ jelentése. Egy néhány évvel később keltezett hévízi leltár is ilyen, „bélelt terítő“ jelentésben használja a „szőnyeg“ kifejezést, mint azt alább látni fogjuk.

A hévízi egyháznak Bethlen Kata élete további folyamán is gondját viseli és még többször ajándékozza meg terítőkkel. A továbbiakban egy 1733-i leltári feljegyzés szól textilis adományairól, sajnos, ez is csak ma már veszendőbe ment darabokról.

„Ezen kívül — olvassuk — mutatá Nagyságod kegyes patrocíniumát és Istenéhez való buzgó szeretetét egyebekben is; mert az Úr asztalát ilyen szép és drága öltözetekkel ékesíté Nagyságod: 1. Egy táblás drága abroszszal, melyben húsz tábla vagyon, azaz öt rend tábla, minden rendben négy-négy tábla, amely tábláknak szélei potyolatból vagynak, azoknak közepei recéből, amelyeknek pedig szélei recék, közepei potyolat. A rece sárgával és fejjérel vagyon töltve, a potyolatrészek pedig szép mesterséggel külömbkülömb színű selyemmel arany és ezüst fonállal vagynak megvirágolva. 2. Egy potyolat asztal keszkenővel, melyen négy tiszta arany fonalból varrott virág és ugyanannyi kisebb találattik, a széle arany galandba vagyon bészegve.“

¹¹ L. ehhez: Ferencz K.—Palotay G.: *Hímzőmesterség*, Budapest, 1932. 50 l.

¹² L. ehhez: *Régi kézimunka műszavaink magyarázatához c. fejtegetéseim* vonatkozó szakaszát, Magyar Nyelvőr, 67. évf. 45—48. l.

¹³ Az erre vonatkozó adatokat l. Magyar Nyelv, XXXV. évf. 184. l.

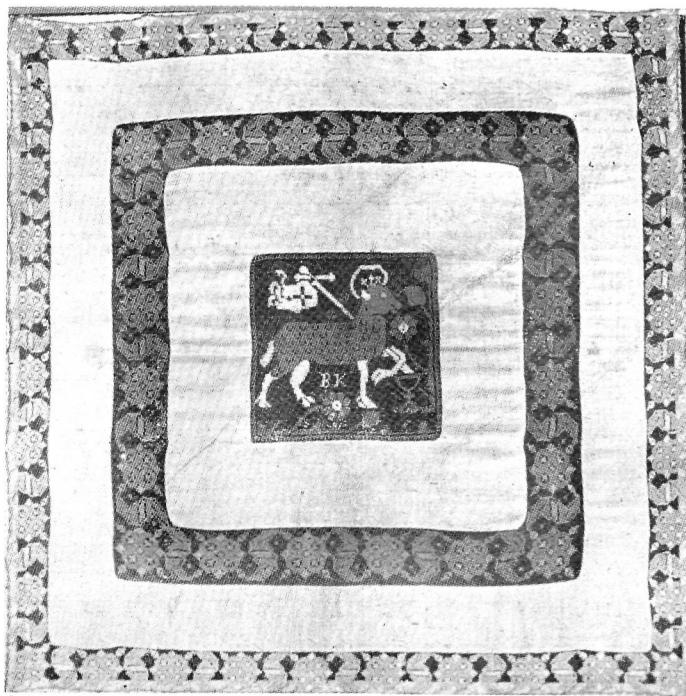
E leírás alapján nem nehéz e két terítőt képzeletben rekonstruálnunk, minthogy hasonló munkák Bethlen Kata adományából is maradtak ránk, s ugyane korból másutt is fellelhetők. Az első, recés abrosz olyan elrendezésű lehetett, mint aminőt Bethlen Kata egy hévízi terítőjén látunk (2. ábra), s amelyen recetáblák sakktáblaszerűen váltakoznak vászontáblákkal. De míg a képünkön látható abrosz 25 táblából állítottatott össze, addig e veszendőbe ment abrosz csak 20-ból állott. A rece alapanyagát (színét) a leltár nem közli, csupán annyit jegyez meg, hogy a háló fehérrel és sárgával „töltött”,¹⁴ azaz a szokásos — alább leírandó — módon volt a két színnel kivarrva. Hogy e kivarrás milyen mintázatú lehetett, arra nézve semmilyen támpontunk nincs. A patyolatkokkák hímzésdíszéről annyit tudunk meg, hogy mindenik kokkában egy-egy virágdíszítményt — nem feltétlenül azonosat — helyeztek el s ezeket többszínű selyemmel és aranyfonállal dolgozták. Bethlen Kata ránk maradt recés abroszain a recék közé ékelődő patyolat- vagy selyemtáblák mindig hímezetlenek. A veszendőbe ment hévízi abrosz patyolatkokkáinak hímzésdíszét talán olyanfélének kell elképzelnünk, mint amilyent a nagyváradi ref. egyház egy — állítólag Lorántffy Zsuzsánna adományából származó — s az 1653-as évszámot viselő terítőjén látunk.¹⁵ Itt recemintázatú, szállhúzásos technikával készült kokkák közé ékelte vászontáblákon törökös jellegű, régi magyar úrihímzéseinkre rajzban és színezésben egyaránt jellemző díszítményeket látunk. A recetáblás abroszok vászonkokkáinak ilyenfajta gazdag és színes hímzésdíszé az egykorú hasonló nyugateurópai terítőkön merőben ismeretlen, s úgy látszik, magyar különlegességnek tekinthető. A 2. alatt említett patyolat asztalkeszkendő azoknak a hímzéseknek a csoportjába tartozik, amelyekről, — ugyancsak mint asztalkeszkendőkről, — Bethlen Kata leveleiben találunk említést. A négy tiszta arannyal hímzett — nagyobb — virág (mint azt a ránk maradt, százakra menő keszkenőkön látjuk) a kendőcske négy sarkában helyezkedett el, míg a négy kisebb s egyszerűbb, de vele formai rokonságot mutató virág a terítő széleinek közepéből, mintegy a szegélyből látszott kinőni. Elrendezés és mintázat tekintetében ez a hímzésfajta még hódoltságkori török emlékeket őriz s református templomaink terítőin mind Erdélyben, mind Magyarországon általánosan használt volt.¹⁶ A terítő beszegésére, befoglalására használt „galand” nem egyéb, mint az ugyancsak gyakran szereplő arany szövött szalag vagy szélesebb paszomány. (Egyébként Erdélyben ma is élő, ismert szó.)

1735-ben Bethlen Kata a szívéhez oly közelálló hévízi eklézsia számára (mint azt a leltár feljegyzí) „fából Isteni tiszteletre rendeltetett Házat építtete, melyet minden hozzá tartozó készületekkel meg-

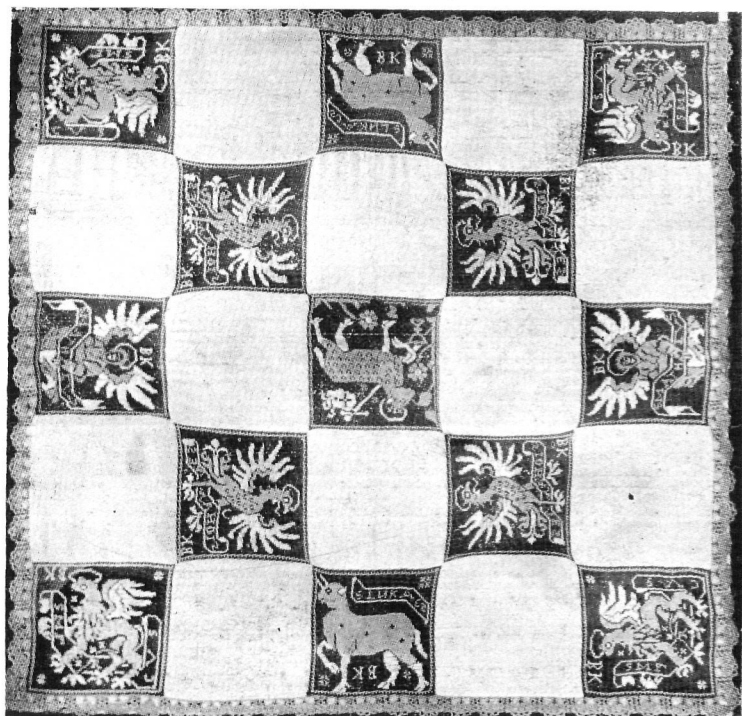
¹⁴ A „töltött” szó kézimunka-műszöbéli jelentéséhez l. M. Nyelvőr, i. h.

¹⁵ Közli Téglás István: *Az étordai református egyház fejedelmi kincsei c. tanulmányában.* Művészet, 1914. évf. 413. skl.

¹⁶ L. ehhez: *A miskolci református egyház régi hímzése c. dolgozatom* vonatkozó szakaszát. Történetírás, 1937. évf. 498. skl.

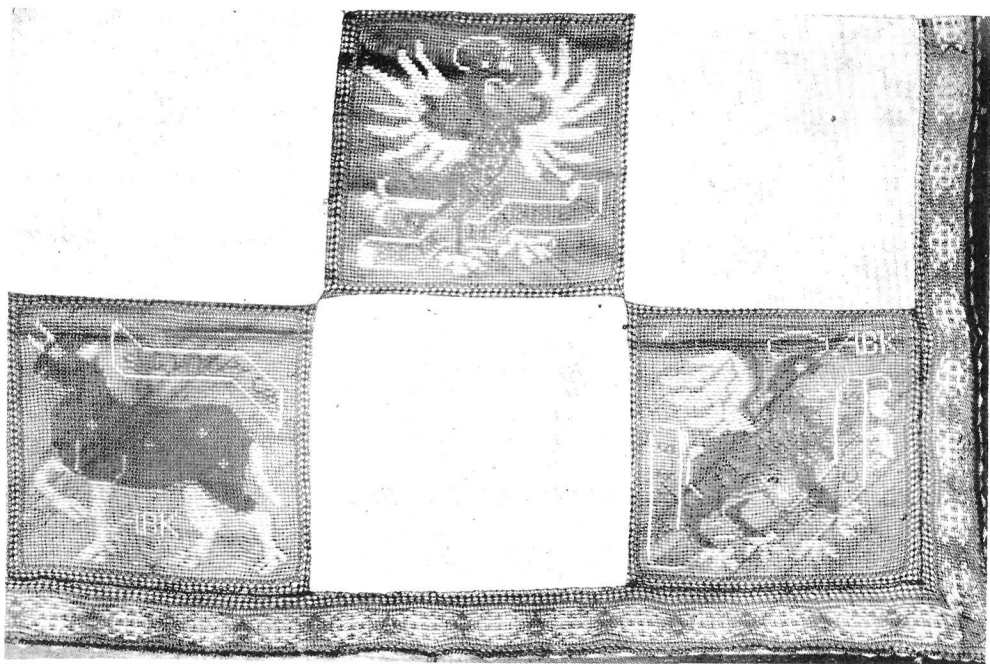

1.

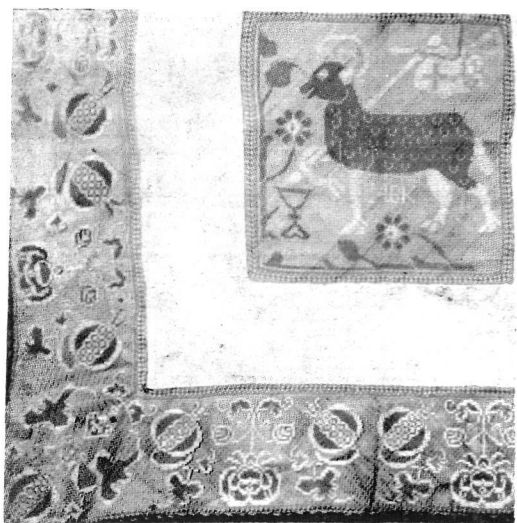

2.

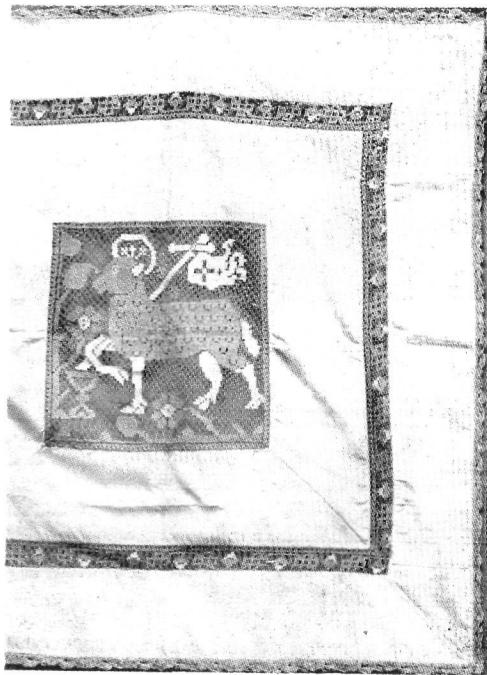
1. Az olthévízi keszkenő. — 2. Az olthévízi abrosz.

3.

4.

5.

3. A debreceni abroszból alakított egyik terítő részlete. — 4. A debreceni keszkenő részlete.
5. A gyulafehérvári keszkenő részlete.

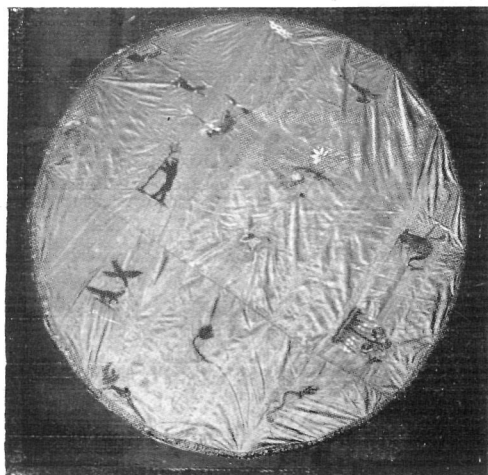
6.

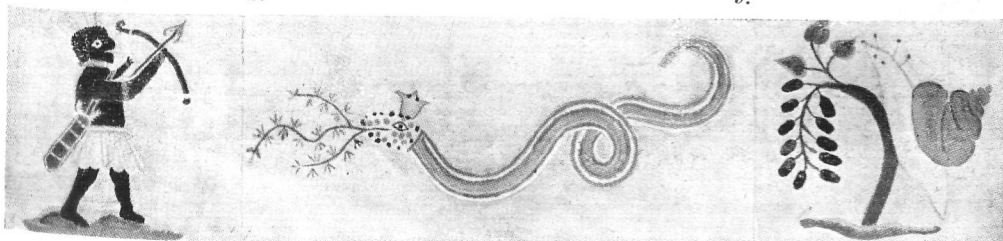
7.

8.

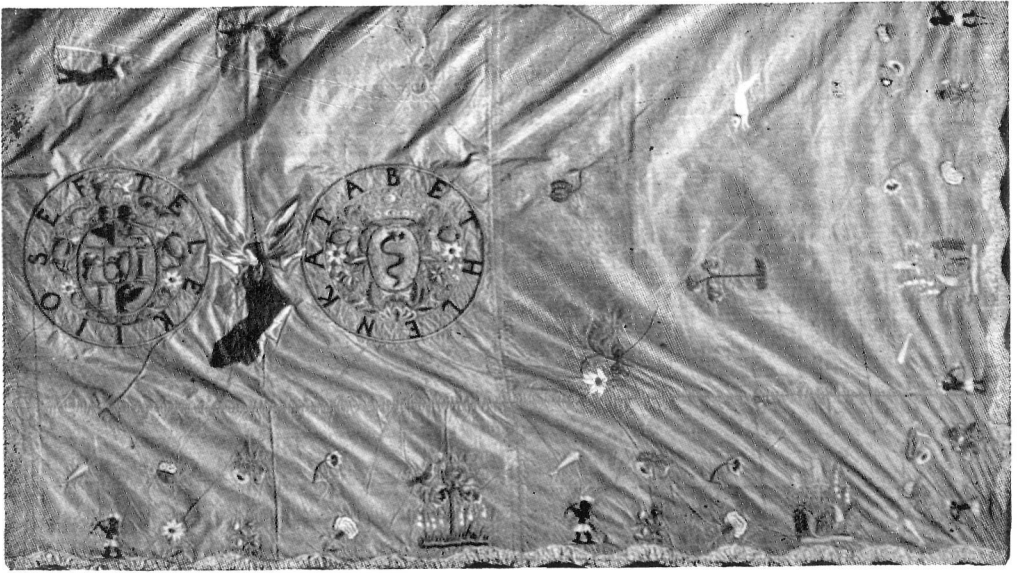

9.

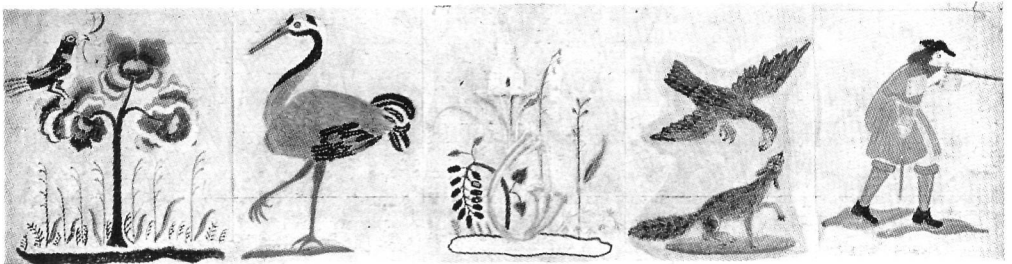

10.

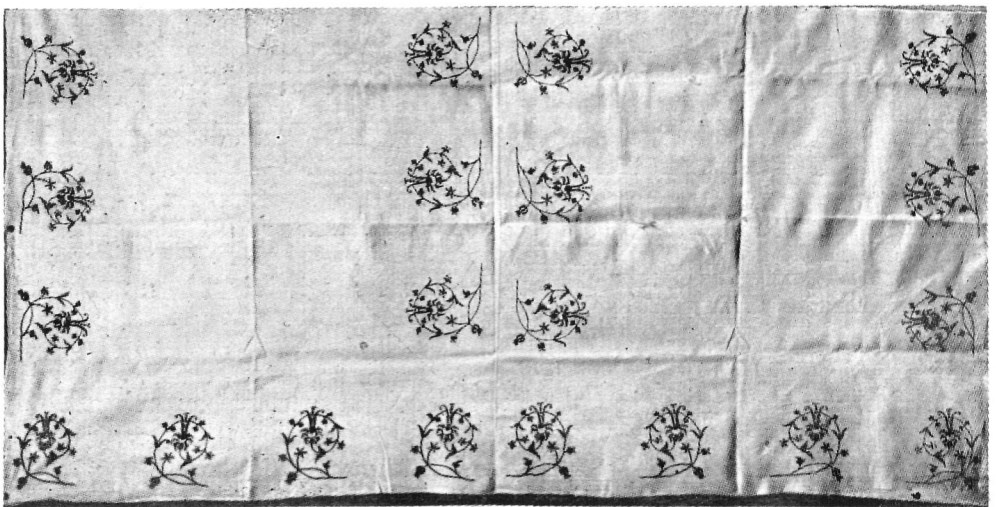
6. Első kocka: a gyulafehérvári abrosz részlete. A két másik kocka a magyarkirályfalvi abrosz részlete. — 7. A magyarkirályfalvi abrosz részletei. — 8. A fogarasi terítő, a szőszékre borítva. — 9. A fogarasi Űrasztala lapja, a terítővel leborítva. — 10. Részletek a fogarasi terítőkről.

11.

12.

13.

11. A fogarasi szószékterítő részlete. — 12. Részletek a fogarasi terítőkről.
13. A gyulafehérvári abrosz részlete.

ékesítettett szép mesterséggel maga tulajdon kezével varrott asztali szőnyeggel (melyben vagyon két kereken varrott ablakban metszött feketével kígyó címer) . . .“ Sajnos, ez a terítő sem maradt fenn napjainkig. A leltár szavai azonban igazolják a fent elmondottakat, bizonyítva, hogy az „asztali szőnyeg“ hímzésdíszes volt, tehát sem csomózott, sem a mai ú. n. „székely szőnyegek“ módján szövött nem lehetett. A gyér leírás azonban feltűnő egyezést mutat Bethlen Katának egy másik terítőjével, avval, mely ma a fogarasi templom szószéktakarójaként szerepel (8. ábra). Ezen két ovális medaillon látható, kézzel hímezve, egyikükben a bethleni gróf Bethlen, másikában a széki gróf Teleki család címerével. Előbbinek közepén ott a feketével hímzett kígyós címer, míg a másikban a Telekiek sokféle, részben pontosan fel sem ismerhető címerképei láthatók. Talán e címerképek bonyolultsága volt az oka, hogy a hévízi leltárkészítő csak az egyik, neki ismerős címerképet említi, s a másiktól nem szól. (Mint alább látni fogjuk, egy még ma is meglévő terítő figurális díszeit ugyanez a leltározó félreismerte és tévesen vette fel a jegyzékbe. Leírásának pontosságában tehát méltán kételkedhetünk.) Felvetődik tehát annak a lehetősége, hogy a fogarasi terítő jelenlegi helye nem másodlagos-e, illetve, hogy nem Olthévízen volt-e korábban használatban. Feltételezhető ez azért is, mert pl. a hévízi egyháznak is úgy tette alapítványát, hogy ha az egyházközség e helyt megszűnnék, az alapítvány Fogarasra szálljon. Bethlen Kata az általa alapított s éveken át palotájában meghúzódó hévízi eklézsia készülékeit mintegy saját tulajdonának tekinthette, azokat más egyháznak ajándékozhatta s újabbakkal pótolhatta. Ilymódon könnyen magyarázható egy Bethlen Kata adományozta terítő feltehető vándorútja.

Ugyanez az 1735-ben kelt hévízi leltár végre Bethlen Kata két olyan terítőjéről szól, melyeknek művészi szépségében, tökéletes kivitelében ma is gyönyörködhetünk. E feljegyzés így szól:

„Ezek felett az eddig conferált és felyebb megiratott Szent Sacramentumoknak a kiszolgáltatására tartozó eszközökhöz conferálta most is a Mélgos patróna Asszony ezen következő szép apparatusokat: 1. Egy igen jeles mesterséggel készített keszkenőt, melynek a közepin vagyon egy karmasin szín selyemből kötött ezüst és arannyal töltött Barány formát mutató Tzímer, kereszties zászlót tartván ilyen két betűvel B. K., a körül vagyon fehér patyolat közé két renddel foglaltatott ugyan karmasin-szín selyemből kötött ezüst és arannyal töltött ree két renddel. 2. Egy abroszt, melyben vagyon tizenkét patyolatból való táblák közé elegyített karmasin-szín selyemből kötött fejr tzernával töltött retzéből álló, hárma bárányt tíze egy egy fejr sást mutató, tizenhárom tábla, mindenik magában e két betüt viselvén B. K. és egészen környül vétetvén karmasin-szín selyemből fejr tzernával kötött tsipkével.“

E két terítő közül az 1. alatt említett kisebbnek (1. ábra) mérete 95×95 cm, alapanyaga igen finom, áttetsző vászon, a két reeecsík, valamint a középső tábla hálóalapja borvörös selyemből készült, melyre mintázata arany és ezüst fonállal hímzett. A zászlós bárány-

nak a képen sötétebbnek látszó részeit szövöttes öltéssel (a külföldi szakirodalomban „Stopfstich“, „point de toile“ néven ismert technikával) dolgozták, a háló kockáit mindkét irányban átvarrva, míg a világosabbnak látszó, a szélek felé eső felületek: a zászló, a bárány farka, lábai, stb. fűző-öltéssel („point de reprise“) vannak egyirányban átvarrva. A betétesík és a szegélycsipke fonala, technikai kivitele a középső tábláival azonos, a képen is észlelhető tónuskülönbség onnan ered, hogy a betétesík nagyobb lyukú recéből készült, mint a szegélycsipke, s kitöltése ritkásabb, mint a szegélyé.¹⁷ Ilymódon a sötét háttér a betétesíkon keresztül inkább érvényesül s a szegélycsipkénél sötétebbnek látszik képünkön. Ez a keszkenő a vele egyidőben ajándékozott abrosszal (2. ábra) nyilván egy készletet alkotott, azaz az Urasztala ünnepélyes alkalmakkor való megterítésekor az abrossz az asztal letakarására, a keszkenő pedig kehelyborítóul szolgálhatott. Éppen ezért különös, hogy a (150×150 cm nagyságú) abrossznak ugyanilyen borvörös selyemből készült recetábláit nem arany- és ezüstfonállal, hanem csupán sárga selyemszállal és fehér pamuttal varrták ki. Előbbivel a szövőöltéses, utóbbival a fűzőöltéses felületeket töltötték ki. Az abrossz középső recetáblájának mintája azonos a keszkenőjével: Isten bárányát, az Agnus Dei-t, ábrázolja. E Krisztus-szimbólum körül az evangélisták jelképei helyeződnek el a többi recetáblán, amelyek közül kettő Máté, négy Márk, kettő Lukács és négy János evangélista jelképeit mutatja. Mindenik alak feliratszalagot tart, amelyen az illető evangélista neve olvasható, s annál különösebb, hogy a leltárkészítő pap csak bárányt és egyfejű sast vélt bennük felismerni. Jellemző a hazai földön létrejött áthasonlításra, hogy Lukács evangélista nevét így írták: S LUKACS. Bizonyos, hogy nemcsak a felírat, hanem a díszítmények maguk is egy bizonyos megmagyarítási folyamaton mentek keresztül, akár Bethlen Kata kezén, akár már korábbi hazai vándorútjuk alkalmával. A középső recetábla kivételével, mindeniken ott látjuk az ajándékozó nevének kezdőbetűit: B. K.

A leltári feljegyzés szerint e két terítőt a hévízi egyháznak 1735-ben ajándékozta a patróna. Bethlen Kata ekkor azonban már három éve élte szomorú „árvaságának“ életét. Leveleinek tanúsága szerint, férje halálának napja óta, sohasem írta alá nevét másként, mint így: Árva Bethlen Kata. Két, a hévízihez hasonló — alább tárgyalandó — recetáblás abrosszán is ilyen monogrammot látunk: Á. B. K. Ennek alapján fel kell tételeznünk, hogy a hévízi abrossz és keszkenő készítésének éve nem az 1735-ös esztendő, hanem ennél néhány évvel korábban készülhetett. Az abrosszt — a kor stílusának, kézimunkadívatjának megfelelően — vetélt (vert) csipke szegélyezi. Az ilyenfajta szegélycsipkék minden esetben összhangban állottak magával a terítő belső részével, amelynek lezáró keretét képezték. Éppen ezért többnyire ugyanazon fonálból készültek, mint ami a terítón is szere-

¹⁷ Debreczeni László szíves közlése.

pel, hímzésben, csipkében, stb. Így történt itt is: a csipke alapja borvörös selyemből „kötött”, a benne látható szalagminta pedig fehér cérnával dolgozott.

Árva Bethlen Kata e két hévízi terítője jelentős helyet foglal el kora európai hímzőművészetében, s kimagasló alkotása régi hazai fonalas emlékeinknek. Elrendezés tekintetében az előző század nyugati, főként olasz receabroszaival tart rokonságot. Színessége, kétféle technikával való kidolgozása a késő renaissance plaszticitásra, színhatásokra való törekvésében gyökerezik. Színes alaphálójú recét — egy 1595-ben kelt hozományjegyzék szerint — nálunk már ezidőtájt is készítettek, mégpedig ugyancsak abroszra alkalmazva, úgy hogy annak „egyk Tablaja Rosas reche, az masik Tablaya giolch”¹⁸ volt, tehát ugyanúgy, mint ahogyan azt a hévízi abroszon látjuk. Bethlen Kata e munkái tehát nemcsak nyugati kapcsolatokra mutatnak, hanem régi hazai hagyományokra is épültek. Recekockáknak biblikus alakokkal, jelenetekkel, szimbólumokkal való kivarrására ugyancsak olasz földön bőven találunk példát, de nálunk is akad ilyen évszámos munka a XVII. századból. Bethlen Kata recemustráit, a kiegyensúlyozottság mellett, lendületes vonalvezetés, nyugodt méltóságú alakjait pedig mozgás, de nem barokkos mozgalmasság jellemzi. Különösen jól sikerült az alakok térbeli elhelyezése s a részletek gondos megrajzolása. Élnagyoltságnak, zsúfoltságnak s a provincializmus más bélyegeinek hiába keresnők még a nyomát is. A betöltött és hímezetlenül hagyott felületek kellemes megoszlása, a körvonalak és felületek dús tagolása gyakorlott kézre, kifinomult ízlésre vall. Hiába keressük a kor szertelenségekre hajló vonalait, cirádáit; úgy látszik, hogy az iparművészeti divat eme túlkapásai nehezebben kerültek el és hódítottak tért olyan perifériális területen, mint amilyen Erdély is volt, s hogy itt hosszabb ideig élt és csiszolódott klasszikussá egy-egy régebbi kor stílusmaradványa. E régebbi stílus továbbéléséről tanúskodik egyébként az olthévízi keszkenő betét- és szegélyesíkja is, mely a renaissancekori füzérminták nyugodt egyszerűségét mutatja.

E két olthévízi terítőhöz mintázat tekintetében nagyon közel áll az a két kendő, amelyet Árva Bethlen Kata ugyanebben az évben ajándékozott a gyulafehérvári ref. egyháznak. Az abroszon itt is pontosan ugyanazokat az evangélista-jelképeket láthatjuk a recekockákba hímezve, mint amilyenekkel Olthévízen ismerkedtünk meg. (Egyik recetábláját l. a 6. ábra baloldali kockáján.) Számuk is azonos. Csupán a középső, zászlós bárányt mutató recetábla hiányzik. Helyébe itt — kissé megokolatlanul — öt keskeny rececsipke-csíkot varrtak betétszerűen az anyagba. Ezek a rececsíkok azonosak avval a betétesíkkal, amelyet ugyanitt a keszkenőn látunk (5. ábra). Anyaga és színezése tekintetében a gyulafehérvári abrosz eltér a hévizitől. Itt szürkés-kék selyem-táblák váltakoznak zöldesbarna selyemfonálból készült rece-táblákkal, amelyekre arannyal és ezüsttel varrták ki a mintát. A

¹⁸ Radvánszky Béla br.: *Magyar családélet és háztartás*, stb. Budapest, 1879. II. 75. l.

gyulafehérvári abrosz, selyemanyaga és arany-ezüst kitöltése miatt, pompásabb hatású, mint a hévízi, művészi szempontból mégis mögötte marad. Nemesak a középrész fogyatékosabb megoldása miatt, hanem a terítőt keretező csipke hiánya miatt is. Szegélycsipke helyett itt csupán keskeny tűzött csipke foglalja be az abroszt. A recekockákban megtaláljuk az ajándékozó nevének kezdőbetűit: az A. és B. betű egyik szára közös, s utóbbiban a K. betű két szárát is belehelyezték. (L. a 6. ábra baloldali kockáját.) Az abroszhoz itt is keszkenő tartozott, mégpedig vele azonos anyagú és színezésű (5. ábra). Középső receptáblájának mintája azonos a hévízi keszkenőével, betétesíkja keskenyebb, egyszerűbb mintájú füzér. Keskeny vetélt csipke foglalja be köröskörül a keszkenőt.

Arva Bethlen Kata hímzésadományairól a gyulafehérvári egyház leltárában a következő feljegyzés szól:¹⁹

„In Ao 1735 die 17 Februarii Néhai Mlgs R. Sz. B. Gróf Teleki Joseph uram istenfélő kegyes Relictája Méltóságos Groff Bethlen Kata Asszony konferált szegény Eklésiánknak edj asztalra való abroszt, melyen is különbözőkülömb féle selyemmel s arany fonállal varrott negyvennégy virágok vagy ágak vadnak. Hasonlóképen az evangélisták Czimerei egy pulpitusra való aranyos és ezüstös Tabirot (?).²⁰ Ennek megszerzésébe volt munkás: N. Sz. Királyi Mihály Uram eő Kölme. — Item a megnevezett Mlgs Asszony az fellyebb megírt abroszhoz hasonló kisebb abroszt bárány Czímer a közepin.“

Az utolsó mondat a keszkenőre, az azt megelőző pedig a receptáblás abroszra vonatkozik. Feltűnő, hogy miért mondja a leltár pulpitusra valónak (talán szószeptakarónak, vagy a szószept bibliatartó kis állványára való kendőnek?) az abroszt, noha erre a rendeltetésre, méreténél és alakjánál fogva, nem alkalmas. A leltár első adata egy olyan terítőre vonatkozik, mint aminőt a gyulafehérvári egyház tulajdonából a 13. ábrán mutatunk be. Ezt azonban csak feltételesen tulajdoníthatjuk Bethlen Katának, mert semmiféle felirat vagy ismertetőjel nincsen rajta, amely a leltári bejegyzéssel való kétséget kizáró azonosítást megengedné.

Arva Bethlen Kata hévízi receptáblás abroszának és keszkenőjének még egy harmadik változatát is ismerjük. Ezek a debreceni református egyház birtokában vannak, s ide Bethlen Kata ajándékaként kerültek. E terítők ajándékozásának körülményeiről az egyház újkeletű leltárában nem találunk feljegyzést. Debrecen város 1743. évi tanácsijegyzőkönyve 125. lapján azonban a következő feljegyzést olvassuk:²¹ „Égy abrosz és egy keszkenő patyolatból, mind a kettőnek a közepében és körül a szélein karmazsin színű selyemből szőtt rece, fehér és sárga selyemmel kivarrva.“ Ugyanez a feljegyzés mondja meg azt is,

¹⁹ Kijegyezte *Régeni István* gyulafehérvári ref. lelkész.

²⁰ Talán a „tabit“ szó elírása. Evvel a megjelöléssel, anyagnévként, régi leltárainkban gyakran találkozunk.

²¹ Közli Herpay Gábor: *A debreceni ref. ispotály története 1529—1929*. Debrecen, 1929. 109—110. l.

hogy e terítőket „Gróf Teleki József özvegye, gróf Bethlen Kata asszony ajándékozta 1741-ben.“ Buzinkay György debreceni orvos 1743. dec. 3-án a városi tanács ülésében bemutatja a gróf Bethlen Kata, gróf Teleki József özvegye által az ispotályi templomnak ajándékozott tárgyakat, nevezetesen több ezüst edényt és „egy abroszt és egy keszkenőt, mely köröskörül és a szélén karmazsin szín selyemből szőtt rece fehér és sárga selyemmel kivarrva.“²²

Sajnos, a debreceni terítők²³ (3—4. ábra) ma már nincsenek a hévízekhez és gyulafehérváriakhoz hasonló eredeti és ép állapotukban. Az abroszt (egynéhány évvel ezelőtt igen szakszerűtlenül véghezvitt „restaurálás“ alkalmával) 2—2 téglalapalakú, öt-öt recekockából álló terítőre (egyiknek részletét l. a 3. ábrán) és egy kis kendőre szabdal-ták szét, — utóbbit egyetlen recetáblából alakítva. Az eredeti abrosz bizonyára épúgy, mint ikertestvérei, a hévízi és gyulafehérvári abroszok, 13 recekockából állott, amelyek közül kettő sajnálatos módon elkallódott s veszendőbe ment a szegélycsipke két kockaoidal-hossznyi darabja is. A patyolatrészeket szükségesnek vélték fehér bársonnyal helyettesíteni, s hogy a stílustalanságot tetézzék, a terítőket alábélelték borvörös selyemmel; e miatt az ugyancsak borvörös rece alig érvényesül. Mondanunk sem kell, hogy a debreceni terítők ily módon aligha közelítik meg eredeti szépségüket.

A debreceni és hévízi abroszok között alig lehetett különbség, mert hiszen a recekockák színezése, mérete s mintázata is teljesen azonos. Ami azonnal szemünkbe ötlük az, hogy a debreceni recetáblákon az *A. B. K.* betűk vannak a hálóba behémezve, s ez nyilvánvalóvá teszi azt, hogy a debreceni abrosz nem a hévízivel egyidőben, hanem annál később — már „árvasága“ idején — készülhetett. Úgy látszik, Bethlen Kata házában nemesak több hímzést készítettek egyazon mustra szerint, hanem éveken keresztül is használtak egy mintaképet.

A debreceni abrosz (3. ábra) szegélycsipkéje más, mint a hévízié, amennyiben nem vetélt csipke, hanem rece, mégpedig a hévízi keszkenő betétcsíkjához hasonló, de annál egyszerűbb és keskenyebb. A debreceni keszkenő (4. ábra) középső táblája teljesen azonos mintájú a hévízivel (1. ábra). Itt azonban a keszkenőt is ugyanolyan fonállal hímézték ki, mint a hozzávaló abroszt: fehér (napjainkra kissé megsárgult) és sárga (ma mustárszínűvé fakult) selyemfonállal. Annak ellenére, hogy a hévízi keszkenő arany- és ezüstoffonállal hímzett, míg a debreceni keszkenő kivarrásához csupán selymet használtak, az utóbbi nemesak pompásabb hatású volt, hanem művészi szempontból is sokkal kiválóbb. Ezt széles, gazdag mintázatú recescipke-szegélyének köszöni, s ezért effajta régi munkáink legbecesebbjei közé tartozik. A 20 cm széles csipke ismétlődő gránátalma-mustrájú virág-bokrokból tevődik össze. A díszítmények vonalvezetése sok barokkos

²² Szücs István: *Debrecen város történelme*. Debrecen, 1871. III. 900. l.

²³ Ismertetem *A debreceni református egyház régi terítői* címen. *Debreceni Szemle*, 1936. 84—94. l.

lendületet s a korra jellemző elaprózódást mutat, de megtartotta egyszerűsége a korábbi stíluselemek nyugodt és világos rajzát, jól kiegyensúlyozott tereosztását.

Arva Bethlen Kata olthévízi, gyulafehérvári és debreceni recés terítői — mint az elmondottakból kitűnik — mintájuk azonosságára, az elrendezésbeli egyezésekre, az abroszok recekockáinak elrendezésmódjára nézve, még akkor is egyazon szellem alkotásainak, egyazon kéz munkájának volnának minősíthetők, ha ezt a körülményt hiteles adatok nem bizonyítanák. E három munka egyezése indít bennünket arra, hogy még egy negyedik recés abroszt is Bethlen Kata művének mondjunk, annak ellenére, hogy e megállapításunkat semmiféle írásos feljegyzés nem támogatja. Tisztára az elébb tárgyalt munkákkal való egyezés miatt gondoljuk tehát, hogy a magyarkirályfalvi ref. egyház egy recetáblás abrosza is Bethlen Kata munkája, avagy utasítása szerint készült. A recetáblák (l. a 6. ábra középső és jobboldali, s a 7. ábra valamennyi kockáját) nemcsak méretben (30×30 cm) azonosak a hévízi, debreceni és gyulafehérvári abroszok recetábláival, hanem mintázatuknak minden egyes kis részlete is mintha ezeknek hű másolata lenne. Különösen feltűnő ez olyan, általánosnak nem mondható szabálytalanság tekintetében, mint amilyen Lukács evangélista nevének magyaros írásmódja. A 13 recetábla is azonos módon van patyolatkockákkal váltakozva összeillesztve, mint az elébb leírtaknál láttuk. Középen itt is az Agnus Dei szerepel. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a behéimzett *K. B.* betűk is az azonosság mellett szólnak, bizonyára eléggé megtámasztottuk feltevéseinket. A név kezdőbetűinek felcserélése az idegen (latinos?) írásmódból könnyen volna magyarázható. Végül vegyük figyelembe azt is, hogy Magyarkirályfalva közelében több Bethlen-birtok is volt (Küküllővár, Zsidve, Bonyha, Bethlenszentmiklós), s így könnyen lehetséges, hogy Bethlen Kata rokonai valamelyikének kérésére készítette e terítőt, vagy legalább is az ő munkája után másolták. Mindenképpen bizonyos, hogy ez a magyarkirályfalvi abrosz szoros kapcsolatban áll Bethlen Kata fent tárgyalt munkáival. Anyagát illetően ez az abrosz szerényebb amazoknál: fehér lencérből kötött hálót varrtak ki ugyanevvel a fonállal és fehér pamuttal.

Egyházi ingó műemlékeink tüzetesebb felkutatása, vagy legalább is a leltári feljegyzések vonatkozó adatainak összegyűjtése bizonyára Bethlen Kata más, ehhez hasonló, avagy másfajta hímzsműveinek is nyomára vezetne, személyes kapcsolataikat is tisztázná, s művelődéstörténetileg sok egyéb becses, ma még hozzáférhetetlen anyagot hozhatna napvilágra. Az Erdélyi Református Egyházkerület ily irányú alapos, minden részletre kiterjedő gyűjtőmunkájának köszönhetjük fentiekben kívül azt az adalékot is, hogy hasonló Agnus Dei-mintájú receterítő Dobokán (Teleki-birtok volt) szintén fennmaradt, s hogy Aranyosgyéresen is (ez szintén Bethlen-birtok volt) vannak még, ugyancsak egyházi tulajdonban olyan hímzéstörédek, amelyek Bethlen Kata recés abroszaihoz hasonló terítőnek lehetnek részletei.

Hogy e munkák mennyiben kapcsolatosak Bethlen Katával, vagy az ő munkáival, további összehasonlító vizsgálatnak és levéltári kutatásoknak volna feladata eldönteni.

Az eddig tárgyaltaktól mind anyagát, mind hímzésstílusát tekintve, eltér az a két terítő, amely a fogarasi ref. egyház tulajdonában maradt ránk (8—9—10. ábra). Ezekről nem maradtak fenn egykorú feljegyzések az egyház írásai között, de közvetett bizonyítékok alapján mégis kétségtelenül Árva Bethlen Kata munkáinak tulajdoníthatjuk mindkettőt. A fogarasi egyház ingóinak legrégebbi leltára 1773-ból való, tehát csaknem húsz esztendővel Bethlen Kata halála után készült,²⁴ amikor az adományozó személye már feledésbe merülhetett.

A lajstrom szövege e szavakkal kezdődik:

„Az Ur Vatsorájához és Asztalához való Fejérmémű Egyetmások, úgy-mint: Abroszok, Keszkenyők, Szőnyegek és Pulpitusra, úgy Prédikálló Székre való Selyem Matériából álló Készülétnék Specificatiója: Melyek ez előtt nem regisztráltak volt, most pedig inventáltatván, találtattak e' szerint...“ A számszerinti felsorolásban a bennünket érdeklő két terítőről a következő bejegyzések szólnak: „15. Prédikálló Székre való Sárga Selyem tafota virágokra varrott Takaró. 16. Ur Asztalára való Sárga Selyem virágokra varrott tafota Kerek Szép Abrosz.“

E gyér leírásnál jóval többet mond maga a két terítő, amelyeknek egyike szószéktakaró (8. és 11. ábra), másika pedig úrasztali abrosz. (Az e terítővel borított Úrasztala kerek lapját l. a 9. ábrán). Mindkét terítő narancssárga selyemből való,²⁵ arany szalaggal szegve. A szószéktakaró téglalapalakú, s felső oldalán egy keskenyebb rész szalaggal elválasztódik a többiektől. Ez a keskeny rész borítja a szószék korlátját. Az asztalterítő kerek lapja körül — ugyanazon anyagból — széles fodor csüng alá. Mindkét terítón feltűnik néhány — látszólag megokolatlan — szerkezeti varrás, s méginkább az a körülmény, hogy néhány hímzésdíszítés a varrások mentén önkényesen szétvágtatott. Véleményünk szerint ebből arra lehet következtetni, hogy a gyönyörűen hímzett sárga selyemanyag valamikor más célra készült, s hogy csak utólagosan alakítottak belőle templomi terítőket. Eredeti rendeltetését a szószéktakaróba hímzett két medaillon látszik felfedni. Ezeknek egyikében a széki gróf Teleki, másikában a bethleni gróf Bethlen család címerét látjuk, s a virágkoszorún kívül eső karikában a TELEKI JOSEF és BETHLEN KATA nevei olvashatók. (11. ábra) E címerek és tulajdonosaik behímzett neve nemcsak az ajándékozók személyét mondja meg minden kétséget kizáróan, hanem az ajándékozás körülményeire is világot vet. Ismeretes ugyanis, hogy a XVI.—XVIII. században a főrangú családok körében szokásban volt a menyasszo-

²⁴ Idetartozó adatait *Járay Márton* fogarasi ref. lelkes volt szíves számomra kimásolni.

²⁵ A leltárban említett „tafota“ anyagnév tehát többé-kevésbbé azonos jelentésű a mai „taft“ elnevezéssel, s ettől csak annyiban tér el, hogy vékonyabb és lágyabb, puhábban omló selymet értettek rajta.

nyok jegyszoknyáit valamelyik templomnak ajándékozni.²⁶ E szokásból talán következtethetünk arra, hogy a fogarasi terítők Bethlen Kata menyasszonyi szoknyájából alakítottak át. Katolikus adományozók köréből sok ilyen ajándékról van tudomásunk, s tudjuk azt is, hogy az ilyen ajándékozások alkalmával szokás volt az új pár családi címereit az anyagra ráhímeztetni. Arról, hogy kálvinista templomok is kaptak volna ilyen ajándékokat, mindeztideig nem volt tudomásunk, s ha feltevésünk beigazolódnak, Bethlen Kata fogarasi terítőinek nemcsak művészi, hanem művelődéstörténeti jelentősége is van. Bethlen Kata 1722-ben lett Teleki József felesége, de ez az eszményi boldog házassága mindössze tíz esztendeig tartott. Valószínű tehát, hogy a két sárga selyemterítő hímzése a század húszas éveinek elején készülhetett, mivelhogy sem Bethlen Kata e második házasságkötése előtt, sem pedig özvegységre jutása után nem kerülhetett rá a kettős címer. Ha a hímzés — mondjuk szoknyára, ruhára — valamivel korábban is készülhetett, nem lehetett idősebb pár évesnél, amikor új rendeltetésére átalakítva, a két címeres medaillont ráhímezték. Ennek ellentmondana az, hogy a hévízi egyház egy 1735-i leltári feljegyzése — mint már fennebb említettük — szintén szól egy ehhez hasonló (kettős címerű?) terítő ajándékozásáról. De amennyiben ez azonos a fogarasi terítővel, ez azzal volna magyarázható, hogy a terítőt csak ekkor, özvegysége idején ajándékozta Hévíznek a nagyszony, s a címerek hímzése előbb készült. Fogarasra talán csak az ottani eltemetés gondolatakor került. A két címerkarikát kiterjesztett szárnyú, libegő angyal tartja és fogja össze (II. ábra), ami szintén a mellett szólana, hogy lakodalom alkalmára (emlékére) készülhetett. Végül keletkezése alkalmáról tanúskodik a hímzés minden egyházi vonatkozást nélkülöző, vidám, sőt dévaj díszítménykészlete, amiről nyomban szólunk.

A szószéktakarónak s az abrosznak — a medaillonoktól eltekintve — azonos a hímzészíve. A díszítmények a szegély mentén, egymás mellé helyezve, sort alkotnak, egyébként pedig az egész anyagon elszórtan jelentkeznek. Szabálytalan közökben, s a tárgy által megkívánt statikai helyzet és az arányok figyelembe nem vételével, változnak a kisebb és nagyobb díszítmények, amelyek tárgyak tekintetében a régi magyar hímzőművészet mindaddig ismeretlen szépségeit tárják elénk. Fantasztikus virágzó fákon ülő madarak, kúszó óriás-csigák, menekülő szarvast kuttyájával üldöző zöld vadász, nyúlat kergető kopó, a félig madár, félig rovarfélére nyilazó indiánöltözetű szerecsen, párviadalra készülő sas és róka, botra támaszkodó medve, koronás, szájában virágágot tartó kígyó és méltósággal lépegető hosszúcsőrű strucc exotikus összevisszaságban a kor kedves, naiv, szalag-

²⁶ Néha valóságos versengés folyt az egyházak között egy-egy ilyen vagyonokat érő munkáért. Így pl. Batthyány Adám generális leányának lakodalmakor a nagyszombati apátnőnek az örömapához intézett levelében ezt olvassuk: „Az édes kisasszony emlékezetéért az menyasszony szoknyáját adja nagyságod az mi szentegyházunkhoz... Hogyha az édes kisasszony menyasszonyszoknyáját más szentegyházhoz ígérte volna nagyságod, bár csak az alsó szoknyájára tegyen méltóvá minket.“ Közli Takáts S.: *A régi magyarok jókedve*. Budapest, 1921. 118–119. 1.

csokorral összefogott virágaival, bőségszarúból előtörő szökőkúttal, érett és éretlen földieper között mászó bogárkával találkozunk, mint a nyugati rokokó hírnökeivel. (Az említett részletek némelyikét a 10. és 12. ábrán mutatjuk be, az eredetiről készült vízfestménymásolat nyomán.) Szegfűk, tulipánok, gránátalma- és egyéb virágok, lepkék és bogarak a természetben soha elő nem forduló szín- és alakváltozatokban tűnnek szemünkbe és illeszkednek stílusosan a valószínűtlen együttesbe. Mint egy szertefoszló álom töredékei lebegnek ezek a térben, s az összefüggést a készítő varázsvesszeje tudná csak megmutatni. De akármilyen elgondolásból is születtek meg e furcsa figurák, s még ennél is különösebb együttesük, bizonyos, hogy első rápillantásra elárulják a kort, amelyben selyemre vetődtek: a XVIII. század késő-barokk-chinoiserie stílusát. Az exotikum ekkor oly sűrűn szereplő elemei közül hozzánk csak az indiánruházatú szerecsen, meg a hosszúcsőrű strucc került el hírnököknek. A vadászjelenetek a francia szövött bútorbevonatok kedvelt díszítményei, s a szökőkúttal is ekkortájt találkozunk francia kertekben és francia textilmunkákon. Az egész terítő, mint tarka holmival telehintett szőnyeg, rögzítette a díszítmények libegését, naiv, mintegy akaratlanul látszó odaillesztését. A díszítmények maguk mind formai, mind színezésbeli és technikai tekintetben bármely nyugati hímzsművel felvehetik a versenyt, s könnyen észbe ötlő az a feltevés, hogy ezt az egész munkát — éppen egyedülálló volta miatt — idegen mester kezének tulajdonítsuk. Ez ellen azonban nemcsak az szól, hogy — mint láttuk — Bethlen Kata műhelyéből sok egyéb kiváló hímzőalkotás is került ki, s hogy írásából kitűnőleg annyiféle (részben külföldi jellegű) fonalas munkát készített. Maga a munka szól magyar, azaz helyi, regionális volta mellett. A díszítmények ilyenfajta összeállítása ugyanis merőben ismeretlen nyugaton, azaz Francia- (s az akkor textilis téren hatása alatt álló) Németországban, ahol Bethlen Kata terítőinek mintaképét kereshetnők. Az ottani munkákon mindig szabályos közökben, tervszerűen ismétlődnek a mégoly fantasztikus, vagy naiv díszítmények elkeveredései, a szórt mintáknak ninesen (ugyanazon díszítményekből alakított) tömör sávot képező szegélye, s a tűfestésszerű árnyalásoknál a színek sokkal lágyabban folynak egybe, mint a mi terítőinken. E munka nemcsak gyakorlott tervezőre, hanem a színek és formák értékelését ismerő kiváló ízlésű mesterre vall. Nemcsak méretre változnak kellemesen a nagyobb és kisebb formák, figurák, hanem színre is. Az állatalakok barna tónusai a virágok vidám pasztell-színeivel váltakoznak, s külön-külön, meg együtt is hatásosan emelkednek ki a narancssárga alaphól.

Feltűnő, hogy a címerek körüli virágkoszorú nem azonos sem elemeiben, sem megformálásában a terítón egyébként szereplő virágokkal; ez a körülmény szintén arra vall, hogy a medaillonok nem készültek egyidőben a terítő szórt díszítményeivel.

Az elmondottakat összegezve, Bethlen Katának a fonalas munkák terén kifejtett tevékenységét igen jelentősnek mondhatjuk, mind e munkák sokféleségét, mind művészi színvonalát tekintve. Még akkor is, ha csupán a fennmaradt, s ma ismeretes — ezuttal feltárt — munkáit vesszük is figyelembe. Ezek között hímzései és csipkéi a legszámtottevőbbek. Munkásságának művészi értékelésében s akkori művelődésünkben elfoglalt helye kérdésében csak ezekre alapozzuk véleményünket, amelyet — remélhetőleg még napvilágra kerülő — munkái egyik vagy másik irányban természetesen módosíthatnak.

Talán nem szükséges bizonyítanunk, hogy Bethlen Katának nemcsak egyetlenegy hímzése volt az, melyet „maga tulajdon kezével varrott“, s ha nem tekinthetjük is a fent leírtakat mind sajátkezű munkáinak, mégis ő viseli valamennyiért a művészi felelősséget és ő érdemli ki velük csodálatunkat és elismerésünket.

Tárgyuk és anyaguk szerint Bethlen Kata e fonalas munkáit három csoportba oszthatjuk: 1. a fém- és selyemfonállal hímzett vászonterítők, 2. a rece- és vetélt csipkék, 3. a selyemalapra dolgozott színes hímzések csoportjába.

Számukat tekintve, kétségtelenül az első csoportba tartozó munkák fajtájából került ki legtöbb Bethlen Kata keze közül. Nemcsak az akkori mindennapi élet e téren igen jelentős szükséglete, hanem Bethlen Kata templomfelszerelő tevékenysége is erre mutat, nem szólva a rokoni kérésre készített és egyéb ajándékkendőkről. Annál sajnálatosabb, hogy éppen e kétségtelenül legmagyarabb munkái csoportjából — az egyetlen, nem hiteles gyulafehérvári abrosztól eltekintve — nem maradt ránk egy sem, avagy ismeretlenül lappang valahol. E kora is több százra tehető ilyenfajta erdélyi hímzésemlekeinek ismeretében mégis megkockáztathatunk néhány megjegyzést Bethlen Kata e hímzett keszkenőivel kapcsolatban. Jól tudjuk, hogy ekkortájt, a XVIII. század húszas éveitől fogva, bizonyos elváltoztatások kezdenek e hímzéses keszkenők hímzésstílusában mutatkozni. A több mint másfélszáz évi gyakorlat után most is változatlan a díszítmények témaköre és térbeni elrendezése, amiről fennebb már szövegtünk. De a rajz tiszta, világos és határozott vonalai a barokkos mozgalmasság és díszítményhalmozás következtében sokat szenvednek, másrészt pedig a kidolgozás terén is mutatkoznak a lassú elcsökevényesedés bélyegei: a díszítményeknek csupán körvonalait varrják ki s a felületeket betöltetlenül hagyják; egyes elemeket, (pl. leveleket, stb.) fokozatosan sablonizálják és már csak jelzik a formákat. Bethlen Kata hímzéseiben bizonyára nem találjuk meg e jellegeket. Aki a kivitelezés lelkiismeretes pontosságára oly nagy gondot fordít, aki a felhasználandó fonál tekintetében nem hajlandó engedményekre, annál pongyola munkáról aligha lehet szó. Elnagyolást, a díszítményt csak „jelző“ munkát egyéb fajta hímzésművei között sem találunk. A barokkos dagályosságtól, pátosztól pedig bizonyára époly mentek voltak hímzései, mint a féktelen lendülettől, mozgalmasságtól.

Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint munkáinak másik része: a

recék és vetélt csipkék csoportja. Ezeket a kevés eszközzel való hatásos bánnitűdás jellemzi, a kiegyensúlyozott, nyugodt előkelőség, s nem korának sok talmi csillogása. A vonalak vezetnek és nem ragadnak el, a színek gyönyörködtetők és megnyugtatók, de nem elkápráztatók. A becsületesség és őszinte nyíltság, ami Bethlen Kata minden más tétét jellemzi, hímzéseinek is uralkodó vonása. Annak az igazi előkelőségnek a megnyilvánulása, amely nem látszatra, hanem valódi szépségre törekszik. — A recék kiválóan szép mintázata mellett a vetélt csipkék jelentősége lényegesen kisebb: szerényebb mintázatuk, általános formai és technikai megoldásuk nem meglepő. Egyedül a színek finom összhangja vall itt is avatott mester kezére.

Bethlen Kata nagyvonalú egyénisége, sokoldalúsága kizárja azt is, hogy egyetlen stílus béklyóiba szorítsa művészi tevékenysége minden megnyilvánulását. A narancssárga selyemre dolgozott sokszínű hímzés játszi kedvessége, naiv bája és közvetlensége, úgy látszik, lekénnek megint más húrjait rezdítette meg. Lényének sokoldalúságát dícséri, hogy a könnyedség és valószerűtlenség e tárgykörében is époly művészi tökélyre sikerült szert tennie, mint az evangélisták méltóságteljes jelképalakjainak megformálásában. Éppen ez a munkája bizonyítja, hogy Bethlen Kata tevékenységét a fonalas munkák terén is ugyanaz az erős értelmi érdeklődés jellemzi, ami könyvgyűjtő szenvedélyének lehet az alapja, s amely arra indítja, hogy az újdivatú magyarországi pártatformát háromszor sem sajnálja elkérni.

S ugyanakkor naplójában, imádságaiban a világ javainak hívságos voltáról elmélkedik: „Múlandók 's hamar el-veszthetők voltak, 's már oda-is vagynak.“ Kora e pietisztikus gondolatvilága hímzsműveiben nem sok nyomot hagyott. Nem volt puritán a szó mai szabványos értelmében, szigorú hitbuzgósága és a világ javainak megvetése nem akadályozta abban, hogy egyháza templomait a lehető legszebb, ízlése szerint legkiválóbb és mindenképpen a kor divatjának megfelelő textiltípusokkal ékesítse fel. Mint minden nagy szellem, nemcsak hordozta magában az ellentéteket, hanem egyesíteni és egyeztetni is tudta őket, gyümölesztetően és mások javára, gyönyörűségére.

Hímzsművei is annak mutatják, aminek minden más ténykedése: műveltségében európai, szemléletvilágában és kötelességvállalásában magyar úrnak, — s e mellett minden szépért, jóért lelkesedő aszszonyak.

PALOTAY GERTRUD.